Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

БУБНЯК СОЛОМІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК [316.34/.35:316.6-054.73](477)"20"

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор соціологічних наук, професор
Коваліско Наталія Володимирівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри соціології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Головаха Євгеній Іванович,
Інститут соціології НАН України,
заступник директора з наукової роботи

доктор соціологічних наук, доцент
Іванкова-Стецюк Оксана Борисівна,
Інститут народознавства НАН України,
провідний науковий співробітник відділу етнології сучасності

Захист відбудеться «24» квітня 2020 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.26 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 319.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «19» березня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Г. І. Кудринська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Із сучасними глобалізаційними процесами явище міграції набуває особливого характеру через залучення до нього все більшої кількості країн, а інтенсифікація міграційних процесів зумовлює зростання інтересу до їх дослідження. Відтак, значні трансформації справляють вплив на всі без винятку аспекти життя суспільства, зокрема й на міграційні процеси. Інтенсивність, характер, спрямованість міграцій населення України кардинально змінилися після здобуття незалежності, завдяки чому країна стала відкритішою для світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Підписання Угоди про асоціацію та безвізовий режим між Україною і ЄС актуалізували проведення низки важливих реформ у сфері міграції. Водночас, анексія АР Крим та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення, глибоку економічну кризу та інтенсифікацію трудової міграції. У зв'язку з внутрішніми переміщеннями є підстави вважати, що з'явилася нова, досить численна за своїм складом соціальна група – внутрішньо переміщені особи з Донбасу та АР Крим[1]. Відповідно на державному рівні необхідно створити умови, за яких права вимушених переселенців будуть захищені на рівні з правами всіх громадян, але з урахуванням особливих потреб, що виникли в результаті раптового переїзду.

Динамічність соціальних процесів, їх нестабільність у різних сферах життєдіяльності не можуть не відображатися на емоційній оцінці ВПО власного життя, на їхніх соціальних настроях, ціннісних орієнтаціях, на оцінках соціальних змін, які відбуваються у суспільстві. Важливим індикатором вимірювання стану життєдіяльності ВПО у суспільстві є їхнє соціальне самопочуття, яке проявляється у їх ставленні до ситуації, що в цей момент склалася та характеризує соціально-адаптивні ресурси людей в умовах сучасних суспільних перетворень і трансформацій. Це ставить на порядок денний всебічне дослідження даного соціального явища та окреслення подальших перспектив у вирішенні цієї проблемної ситуації.

Таким чином, перед українським суспільством та науковою спільнотою з'явилися нові виклики, для подолання яких важливим є дослідження соціального самопочуття ВПО та окреслення перспектив для вирішення їхніх проблемних життєвих ситуацій. Наукові пошуки у царинах різних наук вказують на міждисциплінарний характер дослідження проблеми соціального самопочуття ВПО як складного суспільного феномена, що має свою специфіку і соціологічний вимір.

Теоретичними розробками поняття «соціальне самопочуття» займалися такі дослідники, як Є. Балацький (способи інтерпретації та вади деяких індексів задоволеності життям); Є. Головаха і Н. Паніна (конструювання та застосування індексу соціального самопочуття); Н. Дуліна (застосування регіонального індексу споживчих настроїв); С. Дембіцький (альтернативний підхід до вимірювання соціального самопочуття); М. Єлейко (методологічні підходи до дослідження соціального самопочуття); Л. Петрова (понятійні індикатори соціального самопочуття); А. Русалінова (уточнення змісту поняття «соціальне самопочуття»).

[1]Внутрішньо переміщені особи з Донбасу та АР Крим – надалі ВПО.

Західні науковці Р. Бісвас-Дінер (R. Biswas-Diener) і Е. Дінер (E. Diener) у своїх працях звернули увагу на психологічні аспекти дослідження соціального самопочуття; Р. Вінховен (R. Veenhoven) – прагматичні, ідеологічні, теоретичні причини обмеженого застосування індексу соціального самопочуття в західній науці; С. Віті (S. Withey) розглянув операціоналізацію та вимірювання суб'єктивного благополуччя; Р. Еммонс (R. Emmons) і Р. Ларсен (R. Larsen) запропонували шкалу задоволеності життям; Ф. Ендрюс (F. Andrews) – шкала «Облич»; Р. Істерлін (R. Easterlin) – започаткував використання економічних даних щодо суб'єктивного благополуччя; Д. Канман (D. Kahneman) і А. Крюгер (A. Krueger), Дж. Фішер (J. Fisher) запропонували вимірювання суб'єктивного соціального самопочуття та багато ін.

Проблемним колом ВПО в Україні загалом займаються громадські організації, волонтерські об'єднання, а також частково органи місцевого самоврядування. Серед науковців цій проблематиці значну увагу приділяють такі дослідники, як О. Балакірєва (трудовий потенціал та рівень державної підтримки ВПО); Т. Бондар (доступ до медичних послуг та психологічний стан ВПО); О. Іванкова-Стецюк (моделі інтеграції ВПО); Е. Лібанова (проблеми якості життя населення); О. Міхеєва і В. Середа (основні причини, стратегії переселення й проблеми адаптації ВПО) та ін.

Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій щодо досліджуваної проблематики соціального самопочуття, ВПО та можливостей їх вивчення, відзначимо недостатність їх соціологічної концептуалізації саме в контексті сучасних міграційних процесів. ***Наукова проблема***, на вирішення якої спрямоване дисертаційне дослідження, полягає у вирішенні суперечності між, з одного боку, великою суспільною та науковою значущістю досліджень внутрішнього переміщення людей, з огляду на їх роль та міграційні наслідки, а з іншого, – у пошуках шляхів та механізмів соціального регулювання цих процесів з урахуванням соціального самопочуття та конкретних життєвих ситуацій внутрішньо переміщених осіб в умовах сучасного українського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної теми кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка «Скерованість та динаміка змін в сучасному українському суспільстві» (номер державної реєстрації №0114U004137), в якому автор брала участь як виконавець.

Мета і завдання дослідження. *Метою роботи* є розробка концептуально-методологічних засад дослідження і вимірювання рівня соціального самопочуття ВПО як соціального феномену в сучасному українському суспільстві.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі дослідницькі *завдання:*

− здійснити систематизацію та порівняльний аналіз основних підходів до вивчення соціального самопочуття та міграції, в тому числі ВПО, у соціогуманітарних науках та соціології зокрема;

− виконати концептуалізацію поняття «соціальне самопочуття», розглянувши його у системі інших соціологічних категорій та сформулювати авторське визначення щодо ВПО;

− описати й систематизувати традиційні та сучасні методики вимірювання соціального самопочуття в умовах трансформаційних перетворень сьогодення;

− розглянути проблему термінологічного характеру та відмінності між поняттями: біженці, переміщені особи чи внутрішньо переміщені особи;

− проаналізувати наявні прикладні дослідження щодо впливу сучасної міграційної ситуації в країні на соціальне самопочуття ВПО;

− з'ясувати характер та особливості ставлення населення до ВПО на регіональному рівні за результатами авторського емпіричного дослідження;

− визначити чинники впливу на рівень соціального самопочуття і виокремити моделі та типи поведінки ВПО, що йому відповідають, з урахуванням результатів авторського емпіричного дослідження.

Об'єктом дослідження є соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасних умовах України.

Предмет дослідження – особливості соціального самопочуття ВПО в контексті міграційних процесів у сучасному українському суспільстві в локальному та загальнонаціональному вимірах.

Методологія та методи дослідження. *Теоретико-методологічною основою* дослідження є синтез несуперечливих теоретичних положень теорії соціальної депривації та теорії ярликування. Для вирішення поставлених дослідницьких завдань використано комплекс загальнонаукових ***методів***: *аналіз та синтез* (з метою визначення теоретичних основ дослідження); *системний аналіз* (для з'ясування характеру соціального самопочуття, уточнення змісту поняття «ВПО»); *класифікація та типологізація* (щодо виокремлення високоресурсних та низькоресурсних; систематизації причин, які зумовлюють збільшення кількості ВПО з Донбасу та АР Крим; з'ясування типів поведінки ВПО у вирішенні проблемних життєвих ситуацій); *порівняння* (для виявлення особливостей результатів авторських досліджень та їх зіставлення з іншими прикладними розвідками, що спрямовані на діагностику соціального самопочуття).

Емпіричну базу дисертації складають результати таких соціологічних досліджень: *1) якісне розвідувальне дослідження* специфіки становища ВПО у м. Львові (лютий-квітень 2016 р.), тип вибірки – метод снігової кулі, де основний критерій відбору – статус ВПО, метод збору інформації дослідження – напівструктуроване інтерв'ю (n=9); *2) кількісне дослідження* ставлення жителів м. Львова до ВПО на території сучасної України (лютий-березень 2017 р.), тип вибірки – багатоступенева пропорційна стратифікаційна вибірка з квотою на останньому щаблі, метод збору інформації – анкетування (n=400); *3) кількісне дослідження* особливостей соціального самопочуття ВПО на території сучасної України (листопад 2016 р. та травень-червень 2019 р.), тип вибірки – стихійна, метод збору інформації – онлайн-анкетування (n=240 та n=267); *4) дискурс-аналіз* матеріалів, зібраних іншими дослідниками в межах обраної теми.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у концептуалізації особливостей та вимірюванні рівня соціального самопочуття ВПО у сучасному українському суспільстві й включає такі положення:

Вперше:

− визначено поняття «соціальне самопочуття ВПО» як інтегральну характеристику задоволеності: наявними соціальними благами відповідно до рівня їх ресурсних можливостей (високоресурсні та низькоресурсні); різними аспектами

суспільного життя, соціальним становищем порівняно з іншими індивідами й групами (емоційно-оцінний аспект); самореалізацією й якістю життя (депривaційний аспект), що виявляється у просторово-часовій інтеграції, частковій адаптації чи дезінтеграції у місцеві громади;

−запропоновано концептуальну схему вимірювання рівня соціального самопочуття ВПО та на загальнонаціональному рівні виокремлено основні чинники впливу (особистісний, груповий та чинник масової свідомості, життєва ситуація) на даний феномен. На цій основі визначено частку високоресурсних та низькоресурсних ВПО; окреслено моделі соціального самопочуття ВПО (оптимістична, песимістична, стабільна, висхідно-низхідна, низхідно-висхідна); з'ясовано типи поведінки ВПО у вирішенні життєвих ситуацій (адаптанти, утриманці, тимчасові);

−розглянуто соціальне самопочуття ВПО з позицій положень депривaційного підходу та теорії ярликування. Депривaційний підхід із застосуванням індексу соціального самопочуття дає підстави з'ясувати рівень достатності чи недостатності соціальних благ та потреби тих ВПО, які з певних причин не є інтегрованими в суспільство загалом та приймаючу громаду, зокрема. У межах теорії ярликування досліджено реакції громадськості на різного роду відхилення та їх вплив на формування й поширення думок про ВПО у певній громаді та суспільстві загалом;

−на основі вторинного аналізу загальнонаціональних досліджень виокремлено й охарактеризовано просторово-часовий вимір ВПО за період 2014-2019 рр. та окреслено тенденції й наслідки внутрішнього переміщення крізь призму вирішення низки проблемних життєвих ситуацій, в яких перебувають ВПО;

−на локальному рівні комплексно досліджено характер та особливості ставлення львів'ян до ВПО з Донбасу та АР Крим, з урахуванням їх проблемних життєвих ситуацій, що включають: місце проживання та працевлаштування до і після переселення, соціальний капітал, мотиви переїзду.

Уточнено:

−методологічні підходи та методики вимірювання соціального самопочуття ВПО в емоційно-оцінному, депривaційному та просторово-часовому вимірах;

−контекст сучасних міграційних процесів та відмінності в тлумаченні понять «біженці», «переміщені особи», «ВПО» з урахуванням законодавчої бази щодо конструювання стратегій розв'язання проблем ВПО у сучасному українському суспільстві.

Дістали подальшого розвитку:

−особливості вимірювання індексу соціального самопочуття ВПО у сучасних умовах України, зокрема враховано не лише показник задоволеності соціальних потреб, а й такий показник, як психологічна стійкість людей, який складається з низки субпоказників: рівень тривожності, соціальний оптимізм та рівень відповідальності людини перед суспільством.

Практичне значення одержаних результатів. Систематизовані традиційні та сучасні методики вимірювання соціального самопочуття й отримані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для: 1) подальших теоретичних і практичних досліджень наслідків міграційних процесів в українському суспільстві; 2) проведення комплексних досліджень щодо вивчення

соціального самопочуття різних груп дорослого населення; 3) розробки та викладання навчальних дисциплін: «Соціологія міграції», «Методологія соціологічних досліджень соціальних феноменів», а також підготовки навчальних посібників з цих дисциплін; 4) розробки державних та громадських соціальних проєктів і програм, ефективної державної політики, основним завданням яких є підвищення якості життя та інтеграції ВПО в реаліях сучасного українського суспільства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею; наукові результати та висновки, що містить дисертація отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження були представлені та обговорені на VIII Міжфакультетській студентській науковій конференції Львівського національного університету імені Івана Франка «Актуальні проблеми освіти в Україні» (м. Львів, 25 листопада 2014 р.); XIII Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (м. Харків, 23-24 квітня 2015 р.); IX Львівському соціологічному форумі «Сучасне українське суспільство у пошуках нових форм солідарності» (м. Львів, 30 жовтня 2015 р.); XIX Міжнародній науковій конференції «Харківські соціологічні читання» «Соціологія в Україні: виклики солідарності та солідарні відповіді» (м. Харків, 5-6 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції з соціології «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну» (м. Київ, 26-27 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (м. Братислава, Словаччина, 15-18 березня 2016 р.); X Львівському соціологічному форумі «Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: прояви, контексти, можливості» (м. Львів, 13 жовтня 2016 р.); IX Всеукраїнській конференції з міжнародною участю студентів та молодих науковців «Соціологія і сучасні соціальні трансформації» (м. Київ, 24-25 листопада 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук» (м. Запоріжжя, 23-24 грудня 2016 р.); III Конгресі Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні суспільно-економічні проблеми українсько-польського транскордонного співробітництва» (м. Жешів (Польща), м. Львів (Україна), 15-17 листопада 2017 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційної роботи відображений в 15 наукових публікаціях: з них 6 статей – в наукових виданнях України, затверджених МОН як фахові з соціології; 2 статті – у закордонних періодичних виданнях; 7 тез доповідей – у збірниках конференцій, форумів, конгресів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 289 сторінок. Обсяг основної частини дисертації – 195 сторінок. Робота містить 1 рисунок та 16 таблиць. Список джерел складає 179 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її відповідність загальному стану й тенденціям розвитку сучасного українського суспільства, окреслено ступінь наукової розробленості, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено методологічні засади, наукову новизну й теоретико-практичну значущість отриманих результатів, наведено дані про апробацію роботи та публікації автора.

У **першому розділі** *«Теоретико-методологічні основи вивчення поняття «соціальне самопочуття»»* розкрито зміст поняття «соціальне самопочуття», його місце і значення серед інших категорій; проаналізовано еволюцію поглядів на означену проблему; розглянуто внутрішню структуру цього поняття, а також механізми його виникнення та функціонування у суспільстві. Також на підставі аналізу низки концепцій соціогуманітарних наук окреслено ті методологічні положення, які використано при побудові авторської концептуальної схеми дослідження соціального самопочуття ВПО у сучасному українському суспільстві.

Критичний аналіз наукових напрацювань щодо проблеми соціального самопочуття засвідчує, що на сьогодні немає однозначності та єдності серед науковців щодо трактування змісту даного поняття, що зумовлено його складною і багатогранною природою. Попри це, соціальне самопочуття загалом характеризує ставлення людей до власного життя, а також до своєї позиції у суспільстві, відтак логічним було визначити співвідношення цього соціального показника з іншими аналогічними індикаторами, якими практично з тією ж метою послуговуються як зарубіжні, так і вітчизняні соціологи.

Важливо виокремити внесок у розробку цієї проблематики таких українських соціологів, як Є. Головаха та Н. Паніна, котрі зосередили свою увагу на особливостях вивчення соціального самопочуття населення в умовах трансформації суспільства на основі оригінального теоретико-методологічного підходу, що дало змогу мінімізувати вплив суто емоційних реакцій, які в умовах нестабільності є досить нестійкими. Своєю чергою, М. Єлейко, розкриваючи структурно-функціональну характеристику соціального самопочуття, крім загальноприйнятого в українській соціології показника задоволеності матеріальних і соціальних благ, пропонує також враховувати показник психологічної стійкості людей до мінливих соціальних умов. С. Дембіцький звертає увагу на те, що у більш предметному контексті використання індексу соціального самопочуття варто наголосити на необхідності концептуального фокусування дослідника. Воно передбачає розуміння можливостей і обмежень використовуваної версії індексу соціального самопочуття, особливостей її включеності в номологічну мережу, а також специфіки підсумкових результатів. Лише в цьому разі аналіз можна назвати осмисленим із соціологічної точки зору.

У межах соціології поняття «соціальне самопочуття» розглядається як показник самоідентифікації, задоволеності різними аспектами життя індивіда, впливу ціннісних установок, а також як узагальнена реакція й інтегральний показник адаптованості населення до реформ суспільного життя. Зважаючи на складність аналізу соціального самопочуття як соціального феномену, у

дисертаційній роботі запропоновано здійснити його багаторівневий аналіз (класифікацію) за низкою критеріїв якісно-оціночного, суб'єктного та просторового характеру.

Уточнено емоційно-оцінний, депривацiйний, просторово-часовий підходи до вивчення соціального самопочуття. Емоційно-оцінний підхід – це показники задоволеності життям, рівень щастя, співвідношення позитивних і негативних емоцій, соціального настрою. Він базується на емоційних оцінках власного життя. Наведено як уже традиційні та широко використовувані методики дослідження соціального самопочуття і суб'єктивного благополуччя, так і ті, які розроблені та апробовані в останні декілька років. У цих методиках враховано останні методологічні положення щодо важливості соціальної складової суб'єктивного благополуччя, зокрема наголошується, що для особистості важливим є як отримувати соціальну підтримку, так і надавати її іншим, тобто відчувати свою соціальну значимість, корисність для суспільства.

Депривацiйний підхід – показники достатності/недостатності тих чи інших соціальних благ у різних сферах життя людини. Він дає змогу ширше розглянути актуальні для українського суспільства проблеми. Однією з його переваг є можливість визначити реальний рівень соціальної депривації у різних групах населення або ж напруженість потреб в осіб, які з певних причин не є інтегрованими у суспільство. Цей підхід виявився продуктивним (Н. Паніна, Є.Головаха) для оцінки реального стану українського суспільства у період кризових явищ та побудови інтегрального індексу соціального самопочуття. В межах цього підходу у роботі виокремлено індикатори депривації ВПО та з'ясовано якою мірою саме вони свідчать про реальне зниження рівня й якості їхнього життя.

Ще однією теоретико-методологічною основою роботи стала соціологічна теорія ярликування. Акцент було зроблено на тому, як саме суспільство реагує на різного роду відхилення і як впливає на їх відтворення. Визначаючи певний вчинок ВПО девіантним, суспільство «наклеює» їм ярлик. Відтак, ярлики діють у двох напрямках: вони втримують від антисуспільних вчинків, але за умови їх недоречного, надмірного застосування можуть поглиблювати антисуспільну поведінку. Йдеться про те, що внаслідок ярликування змін може зазнавати не тільки ставлення оточуючих до ВПО, але й їхні уявлення про себе, вплив на самооцінку та ідентичність.

Просторово-часовий підхід – це принципи побудови моделі дослідження соціального самопочуття у просторі і часі (суб'єктивність, комплексність, порівняльність у просторово-часовому вимірі та прогностичність). Запропонований підхід до соціального самопочуття у координатах соціального простору і часу ВПО передбачає здійснення таких кроків: по-перше, дослідження актуальних оцінок соціального самопочуття; по-друге, вивчення суб'єктивних уявлень індивіда про власне соціальне самопочуття у порівнянні з самопочуттям інших людей; по-третє, з'ясування суб'єктивної оцінки індивідом власного соціального самопочуття у минулому і прогнозованому майбутньому.

Запропоновано авторську концептуальну схему вимірювання рівня соціального самопочуття ВПО (див. рис. 1), яка дає підстави окреслити об'єкт та

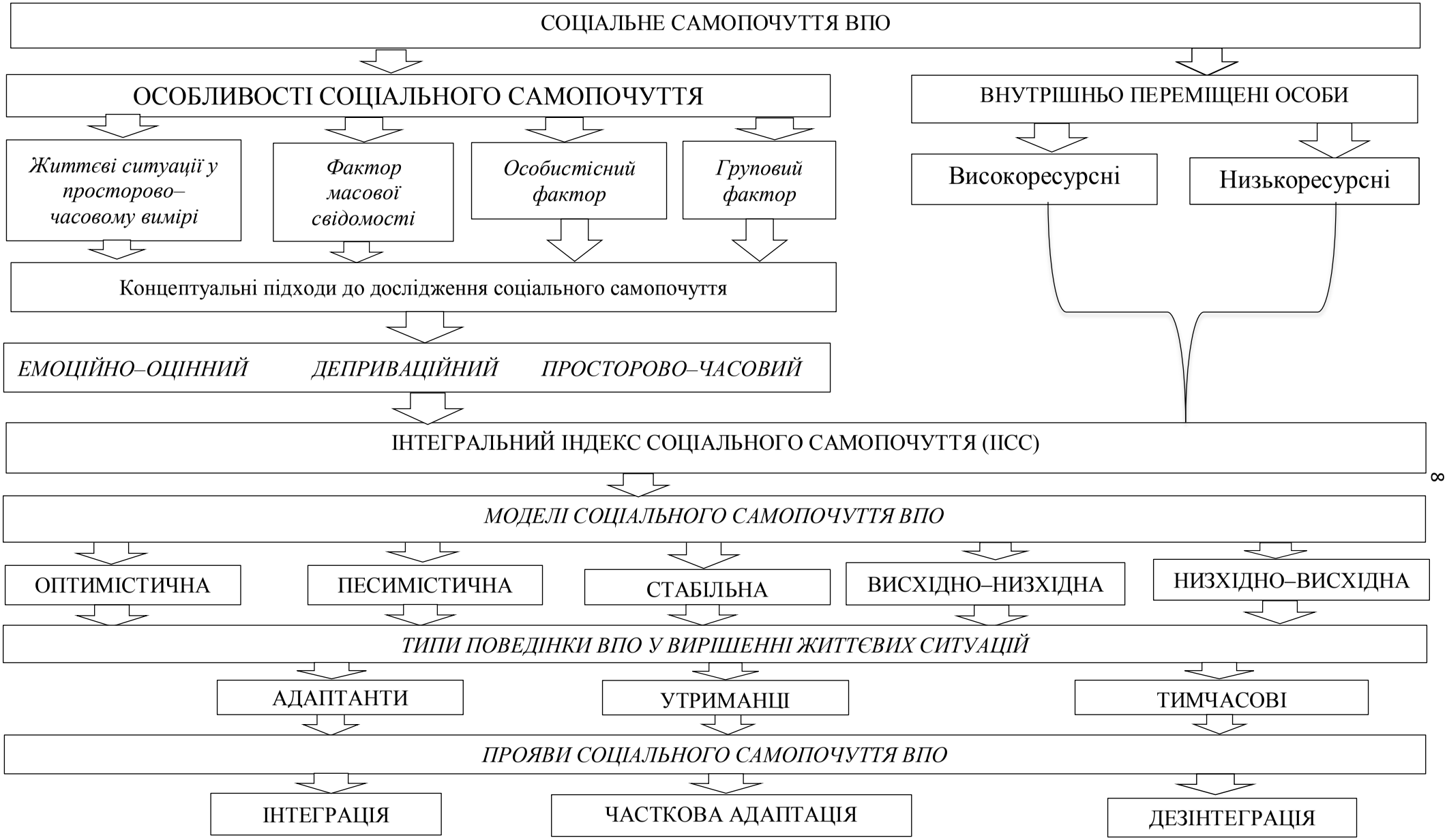

Рис. 1. Концептуальна схема вимірювання рівня соціального самопочуття внутрішньо переміщених осіб

його предметну складову. ВПО типологізовано на високоресурсних та низькоресурсних за такими параметрами: рівень освіти, матеріальне становище та добробут, зайнятість, індивідуально-психологічні якості та ціннісно-мотиваційна складова, мобільний потенціал, соціально-демографічні характеристики, доступ до соціальних послуг, виборчі права, мотиви інтеграції в місцеві громади.

Виокремлено й обґрунтовано чотири визначальні фактори, що впливають на формування соціального самопочуття ВПО. Перший фактор – це життєві ситуації у просторово-часовому вимірі, які формують складну систему взаємовідносин ВПО (економічні, політичні, психологічні, медичні, житлові, інформаційно-комунікаційні, соціальні життєві обставини, питання щодо працевлаштування). Другий – це фактор масової свідомості, який включає сукупність різних поглядів, уявлень, настроїв, що формують ціннісні системи суспільства, громадську думку щодо ВПО, їхніх моделей поведінки у масовій свідомості та «ярликування» у приймаючих громадах. Третій фактор – особистісний, що характеризується індивідуально-психологічними якостями, соціально-демографічними характеристиками, функціонально-рольовими, організаційно-управлінськими здібностями ВПО. Четвертий фактор – груповий – функціонування ВПО як окремої соціальної групи, організація спільної діяльності, соціально-психологічні чинники інтеграції, соціально-психологічна підтримка ВПО з боку місцевих громад тощо.

Окреслено концептуальні підходи до дослідження соціального самопочуття ВПО: емоційно-оцінний (показники задоволеності життям, рівня щастя, співвідношення позитивних і негативних емоцій, соціального настрою), депривaційний (показники достатності/недостатності тих чи інших соціальних благ у різних сферах життя людини) та просторово-часовий (типологія різних соціальних груп за їхнім ставленням до минулого, теперішнього і майбутнього).

Запропоновано моделі соціального самопочуття: оптимістична, песимістична, стабільна, висхідно-низхідна, низхідно-висхідна, які своєю чергою визначають типи поведінки ВПО у вирішенні різних життєвих ситуацій: адаптанти, утриманці, тимчасові, для яких характерна інтеграція, часткова адаптація чи прояви дезінтеграції в приймаючі громади.

З огляду на складну природу феномену соціального самопочуття, а також його значну залежність від соціально-психологічних, соціально-економічних, соціально-політичних та соціокультурних умов, окрім показника задоволеності соціальних потреб, у роботі запропоновано враховувати ще й показник психологічної стійкості людей, який складається з субпоказників рівня тривожності, соціального оптимізму та рівня відповідальності людини перед суспільством. Говорячи про соціальну відповідальність, мова йде про те, на кого чи на що покладаються люди у своєму житті. Включення цього показника було зумовлене потребою розкрити, поряд з емоційною і когнітивною складовими соціального самопочуття, також і її поведінковий потенціал.

Отже, соціальне самопочуття ВПО розглядається як інтегральна характеристика задоволеності: наявними соціальними благами відповідно до рівня їхніх ресурсних можливостей (високоресурсні та низькоресурсні); різними аспектами суспільного життя, соціальним становищем порівняно з іншими індивідами й групами (емоційно-оцінний аспект); самореалізацією й якістю життя (депривaційний аспект), що проявляється в інтеграції (життєва компетентність), частковій адаптації чи

дезінтеграції (девіантна поведінка) у місцеві громади України з 2014 р. по 2019 р. (просторово-часовий аспект).

У **другому розділі** *«Внутрішньо переміщені особи в сучасному українському суспільстві»* ретроспективно розглянуто теоретичні підходи до вивчення міграції та розмежовано предметні поля низки дисциплін, які її вивчають; вироблено комплекс теоретичних положень до дослідження сучасних міграційних процесів; уточнено зміст поняття «міграція». Проаналізовано емпіричні дані щодо становища ВПО у просторово-часовому вимірі впродовж 2014-2019 рр. та з'ясовано їх проблемні життєві ситуації.

Для розуміння сутності міграційних процесів окреслено особливості їх вивчення у різних галузях науки та виділено специфіку предметного поля соціології, адже сьогодні це поняття є ключовим і важливим для багатьох сфер, та значною мірою впливає на сталий розвиток суспільства. Мобільні групи населення, незалежно від того, чи вони є внутрішніми, транскордонними або переміщеними, становлять головну цільову аудиторію та є об'єктом дослідження низки соціогуманітарних наук.

Аргументовано, що поява в кінці XX ст. власне соціологічних теорій міграції зумовлена фактором зростаючої ролі неекономічних чинників у розвитку міграційних процесів. Соціологія розглядає міграцію як процес соціокультурної взаємодії населення, яке здійснює соціально-географічне переміщення; вивчає соціальну взаємодію мігрантів між собою, а також із представниками різних соціальних груп та інституцій як у суспільствах-донорах, так і у суспільствах-реципієнтах; аналізує зміни, які вона вносить у суспільства еміграції та імміграції на мега-, макро-, мезо- та мікрорівнях.

Встановлено, що внаслідок анексії Російською Федерацією АР Крим та втрати контролю над частиною території Донецької та Луганської областей в Україні з'явилася велика кількість людей, які змушені були залишити місця свого постійного проживання і переселитись до інших регіонів держави. Тому, перед країною постали складні запитання, без яких не можливо вибудувати стратегію держави щодо розв'язання проблем ВПО. У 2014 р. Україна вдруге у своїй новітній історії стикнулася з проблемою ВПО, адже перший досвід масового переміщення населення був пов'язаний із аварією на Чорнобильській атомній станції.

У розділі здійснено термінологічне уточнення понять – «біженці», «переміщені особи», «внутрішньо переміщені особи». З'ясовано, що «ВПО» – це особи або групи осіб всередині країни, яких змусили рятуватися втечею, або які залишили своє місце постійного проживання в результаті або з метою уникнення наслідків воєнного конфлікту, масового насильства, порушень прав людини, стихійного чи викликаного людською діяльністю лиха, та які не перетинали міжнародно-визнаних кордонів держави.

Соціолого-статистичний аналіз результатів моніторингових досліджень щодо становища ВПО у просторово-часовому вимірі впродовж 2014-2019 рр. дав підстави окреслити тенденції й наслідки внутрішнього переміщення в контексті розгляду проблемних життєвих ситуацій:

- 2014 р. – ВПО не реєструються в органах державної влади; переміщення сприймається як тимчасове явище; люди переїжджали через питання безпеки і гуманітарних наслідків катастрофи; виїжджали переважно жінки з дітьми, а чоловіки

залишалися доглядати за майном; 80% ВПО проживають у родичів, знайомих, друзів; найгострішою є проблема працевлаштування.

– 2015 р. – переселенці отримали особливий статус ВПО; відбувається реєстрація ВПО в державних органах влади; призначена адресна допомога на житло; найбільш гострими проблемами залишаються: житлова, працевлаштування, медична допомога.

– 2016 р. – проводяться соціологічні дослідження безпосередньо із ВПО; 92.1% ВПО перебувають на обліку в органах державної влади; ВПО переносять свою особисту зайнятість (приватний бізнес) на території контрольовані урядом; рівень добробуту залишається низьким; оренду житла сплачують самостійно; планують залишитися на місці свого теперішнього проживання; інтеграція у місцеві громади доволі висока.

– 2017 р. – майже всі ВПО зареєстровані; частка зайнятих ВПО зросла; демонструють високий рівень задоволеності доступністю усіх соціальних послуг; з'являється частка людей, які не планують повертатися на місця свого попереднього проживання після розв'язання конфлікту; незначна частина ВПО відвідували свої попередні місця постійного проживання з метою – забрати теплий одяг, провідати друзів, рідних чи знайомих, перевірити своє майно; з'явилося відчуття дискримінації, яке пов'язано із працевлаштуванням та житловим питанням; головні умови успішної інтеграції, які зазначають ВПО – це житло та стабільний дохід.

– 2018 р. – відбувається призупинення адресної допомоги, пенсії за віком або вислугою років; з'являється відчуття незадоволеності доступом до соціальних послуг через нестачу коштів; все більша частка ВПО повертається на території не контрольовані урядом через те, що в них там є своє власне житло і не потрібно платити оренду; також є частка ВПО, яка не визначилася з власним майбутнім щодо території проживання.

– 2019 р. – ситуація з зайнятістю покращується; добробут зріс у зв'язку з збільшенням середньомісячного доходу на одного члена ВПО в сім'ї; ВПО продовжують покладатися на державну підтримку; простежується незадоволеність виборчими правами у зв'язку з відсутністю можливості голосувати; порівняно з попередніми роками, збільшується частка ВПО, які повернулися на території не контрольовані урядом.

Вимушена внутрішня міграція актуалізує питання інституційної спроможності держави розв'язувати проблеми в цій сфері, щодо вирішення яких слід застосовувати комплексний підхід. Сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли можна переглянути невідповідність задекларованої політики у сфері міграції реальному стану речей – теперішня неспроможність влади адекватно реагувати на виклики внутрішньої міграції призвела до виникнення низки таких проблемних життєвих ситуацій у ВПО, як житлові, працевлаштування, психологічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні, медичні, економічні, політичні, інтеграції та адаптації.

Як наслідок, на теоретико-емпіричному рівні виокремлено три типи поведінки ВПО при вирішенні життєвих ситуацій: «адаптанти» – намагаються повноцінно жити у новому соціальному середовищі на території переселення; «утриманці» – мають за мету нажитися на своєму статусі, максимально отримати всі можливі допомоги та соціальні гарантії від держави; «тимчасові» – ВПО, які орієнтовані на повернення

додому: мають намір возз'єднатися з сім'єю чи членами родини, які залишилися на окупованих територіях, ностальгія за рідним домом тощо.

У третьому розділі *«Прикладні аспекти дослідження соціального самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві»* здійснено опис, аналіз та інтерпретацію емпіричних даних, отриманих автором у результаті використання якісних і кількісних методів. За результатами авторських соціологічних досліджень на регіональному рівні з'ясовано характер та особливості ставлення населення до ВПО, а в загальнонаціональному контексті визначено рівень їхнього соціального самопочуття, типи поведінки ВПО у вирішенні життєвих ситуацій, моделі та прояви їхнього соціального самопочуття.

На регіональному рівні констатовано, що ВПО поступово адаптуються у м. Львові, адже вони набули нових соціальних зв'язків, здобули нові знання та вміння, опанували місцеві суспільні норми, зрозуміли, що господарем свого життя є вони самі та саме від них залежить подальша їхня доля. Цікавим є той факт, що серед них практично кожен зазначав, що особисті зв'язки сприяли їхньому працевлаштуванню та адаптації на новому місці проживання. Тому, для ВПО характерна досить висока активність у здійсненні трудової діяльності та у провадженні громадського життя. Місцеве населення продовжує підтримувати їх та ставиться більше позитивно, ніж негативно.

У загальнонаціональному контексті загалом соціальне самопочуття ВПО у 2016 р. та у 2019 р. знаходиться на середньому рівні (36.3% та 47.2%, відповідно). В свою чергу, соціальне самопочуття населення України у 2016 р. знаходилося на середньому рівні (40.6%), а у 2019 р. – на високому рівні (42.2%). Чинники, що впливають на рівень соціального самопочуття ВПО, є достатньо вагомими та схожими за своєю структурою. ВПО будують своє життя відповідно до суспільних норм та цінностей, покладаються лише на власні сили, прагнуть вступати в соціальні контакти та загалом задоволені своїм життям. Вони не очікують допомоги від держави в силу різних обставин. Все їхнє життя – це, свого роду, боротьба, в якій тільки завдяки особистим зусиллям можна вижити і досягти певного успіху.

Встановлено, що соціальне самопочуття ВПО у 2019 р. порівняно з 2016 р. покращилося. Розуміння, що все залежить тільки від них самих, надає їм впевненості у використанні всіх можливостей для всебічного розвитку та реалізації власних здібностей. Вимушена необхідність розпочати все спочатку, сприяла підвищенню власної професійної компетенції ВПО задля пошуку нового місця праці та гідної позиції у новому соціальному середовищі.

У 2016 р. для ВПО на території сучасної України характерна низхідно-висхідна модель соціального самопочуття. Пояснюємо це тим, що теперішнє становище ВПО оцінюють нижче за минуле, проте оцінка майбутнього вища за поточну. Так, у 2016 р. значна частина ВПО змушена була покинути домівки задля власної безпеки та забезпечення засобів до існування. В цей час вони орендують житло, перебувають у пошуках роботи, ведуть свою життєдіяльність завдяки заощадженням та плекають надію на повернення додому, відтак оцінюють свій майбутній стан краще за поточний.

Щодо 2019 р., то ВПО притаманна стабільна модель соціального самопочуття. Тому, вони оцінюють свою позицію у суспільстві як стабільно добру. П'ять років перебування поза межами дому сформували розуміння, що повернення на окуповані території найближчим часом неможливе. Відтак, вони змушені були, в силу своїх

ресурсних можливостей, облаштовуватись на теперішньому місці проживання, дбати про свій побут і життєдіяльність. Отож, за цей час розпочали цілком нове життя: знайшли роботу, налагодили зв'язки із соціальним середовищем, подбали про свій добробут, демонструють активну життєву позицію.

Варто відзначити, що у 2016 р. серед ВПО переважав тимчасовий тип поведінки у вирішенні життєвих проблем зі сподіваннями, що ситуація в країні найближчим часом покращиться, і вони зможуть повернутися до свого постійного місця проживання. Тому, винаймали житло тимчасово, працювали залежно від обставин, настрій їх був дуже мінливим та роздратованим, переважали ностальгічні спогади та бажання возз'єднатися з родиною, соціальне життя не налагоджували, контакти між місцевим населенням та ВПО були дуже незначні, жили в очікуванні дива. Основна мета – це «повернення додому».

У 2019 р. для ВПО характерні два типи поведінки, а саме адаптанти та утриманці. Вагома частка адаптантів вже змирилася, що повернення на території до переселення є неможливим. Відтак, налагоджений побут на вже освоєному місці проживання є підставою для розгляду нових можливостей власного розвитку. Проте, утриманці вважають, що у всьому винна влада, яка зобов'язана забезпечити їх усіма необхідними засобами для існування.

Залежно від рівня ресурсних можливостей, показників достатності/ недостатності наявних соціальних благ у роботі виокремлено і виміряно соціальне самопочуття високоресурсних та низькоресурсних ВПО. У перших (високоресурсні-адаптанти) – середній рівень самопочуття, адже розглядають життєву ситуацію, що склалася як шанс переглянути своє особисте життя, осмислити свій шлях і кожний день вчитися чомусь новому. Це переважно молодь та люди середнього віку. У низькоресурсних-утриманців констатуємо негативне соціальне самопочуття у зв'язку з обмеженими можливостями, низьким рівнем оплати праці, відсутністю житла, суттєвої державної підтримки. Вони вважають, що місцеве населення ставиться до них негативно. ВПО відчувають постійний стрес від розуміння того, що немає впевненості в завтрашньому дні: можуть залишитися без житла, втратити роботу і засоби до існування. Є напруга щодо майбутнього власних дітей. У них відсутнє почуття довіри. Високоресурсні ВПО, маючи високу статусну позицію, рівень освіти та престижне місце зайнятості, володіють матеріальними цінностями, майном та соціальними благами, що сприяло їхній успішній інтеграції та адаптації до нових умов життєдіяльності в приймаючих громадах. Низькоресурсні ВПО не володіють цими позиціями достатньою мірою, що впливає на значно нижчі можливості працевлаштування, задоволення основних потреб, а відтак мають обмежений доступ до основних соціальних благ.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційної роботи формулюються основні результати, отримані на основі реалізації поставлених завдань дослідження. Визначається здобуток дисертанта у вирішенні поставленої проблеми й перспективи подальшої розробки дисертаційної тематики.

1. Здійснено поглиблений аналіз та систематизацію основних теоретико-методологічних підходів щодо вивчення соціального самопочуття та міграції, в тому

числі ВПО. На цій основі окреслено комплекс теоретичних положень, що лягли в основу дисертаційної роботи:

− у контексті депривaційного підходу, який був використаний Н. Паніною та Є. Головахою для побудови інтегрального індексу соціального самопочуття, виокремлено індикатори депривації ВПО та з'ясовано, якою мірою саме вони свідчать про реальне зниження рівня й якості життя в українському суспільстві;

− у межах соціологічної теорії ярликування акцент зроблено на тому, як саме суспільство реагує на різного роду відхилення і як впливає на їх відтворення. Відтак, ярлики діють у двох напрямках: вони втримують від антисуспільних вчинків, але за умови їх недоречного, надмірного застосування можуть поглиблювати антисуспільну поведінку. Йдеться про те, що внаслідок ярликування змін може зазнавати не тільки ставлення оточуючих до ВПО, але й їхні уявлення про себе, вплив на самооцінку та ідентичність.

2. Зроблено висновок, що трактування змісту поняття «соціальне самопочуття» значною мірою зумовлено його складною структурою у наукових розвідках психології, філософії, економіки, суспільно-політичних науках, біолого-медичному дискурсі та соціології зокрема. Сформульовано авторське визначення поняття «соціальне самопочуття ВПО» – як інтегральна характеристика задоволеності наявними соціальними благами відповідно до рівня ресурсних можливостей; різними аспектами суспільного життя; соціальним становищем порівняно з іншими індивідами й групами; самореалізацією й якістю життя.

Обґрунтовано поняття «соціальне самопочуття» як достатньо складний, багатоплановий, комплексний і динамічний показник соціальних переживань не лише особистості, а й соціальних груп і спільнот, який доцільно вивчати на трьох рівнях: мікро-, мезо- та макрорівні (суспільство). Наукове дослідження цього соціального феномену передбачає його постійне відстеження, вимірювання, фіксування й оцінювання завдяки використанню авторського інструментарію показників. Відтак, уточнено емоційно-оцінний, депривaційний, просторово-часовий підходи до вивчення соціального самопочуття. Емоційно-оцінний підхід – це показники задоволеності життям, рівень щастя, співвідношення позитивних і негативних емоцій, соціального настрою – базується на здійсненні людьми переважно емоційних оцінок власного життя. Депривaційний – показники достатності/недостатності тих чи інших соціальних благ у різних сферах життя людини. Просторово-часовий ж підхід – принципи побудови моделі дослідження соціального самопочуття у просторі і часі (суб'єктивність, комплексність, порівняльність у просторово-часовому вимірі та прогностичність).

3. Розглянуто відмінності термінологічного характеру між поняттями: «біженці», «переміщені особи», «ВПО». У роботі використано поняття «ВПО» – це особи або групи осіб всередині країни, яких змусили рятуватися втечею, або які залишили свої домівки чи місця звичного проживання в результаті або з метою уникнення наслідків воєнного конфлікту, масового насильства, порушень прав людини, стихійного чи викликаного людською діяльністю лиха, та які не перетинали міжнародно-визнаних кордонів держави.

4. Здійснено соціолого-статистичний аналіз емпіричних даних щодо становища ВПО у просторово-часовому вимірі впродовж 2014-2019 рр. та встановлено, що:

– частка зареєстрованих ВПО серед жінок є вищою, ніж серед чоловіків;

– ситуація із працевлаштуванням на даний час покращилася, хоча в більшості ВПО незадоволені своїм місцем праці, оскільки працюють не за фахом, часто неофіційно, отримують низькі заробітні плати тощо;

– добробут ВПО підвищився, хоча і не суттєво, адже середньомісячний дохід порівняно з прожитковим мінімумом є низьким. ВПО все ще розраховують на соціальну допомогу від держави; доступ до соціальних послуг залишається незмінним. Незадоволеність доступом до базових соціальних послуг пояснюється нестачею коштів, браком інформації, можливостями працевлаштування, відсутністю документів, корупцією тощо;

– щодо мобільності, то ВПО продовжують залишатися у місцях свого теперішнього проживання у зв'язку з непевним майбутнім;

– інтеграція та адаптація у місцеві громади є частковою, адже ще повною мірою не задоволені першочергові потреби у житлі, їжі та одязі. Відсутні виборчі права, оскільки не можуть голосувати через не приналежність до територіальної громади, де вони проживають на даний час. Основною причиною повернення значної частки ВПО на території неконтрольовані урядом є приватне майно, відсутність потреби орендувати житло.

5. Запропоновано авторську концептуальну схему емпіричного дослідження, яка дає підстави окреслити об'єкт дисертаційного дослідження – ВПО і його предметну складову – особливості соціального самопочуття. ВПО типологізовано на високоресурсних та низькоресурсних. Виокремлено й обґрунтовано чотири визначальні фактори, що впливають на формування соціального самопочуття ВПО: це життєві ситуації у просторово-часовому вимірі, фактор масової свідомості, особистісний та груповий фактори. Виокремлено моделі соціального самопочуття ВПО – оптимістична, песимістична, стабільна, висхідно-низхідна, низхідно-висхідна, а також три типи поведінки ВПО у вирішенні проблемних життєвих ситуацій – адаптанти, утриманці, тимчасові. Розглянуто прояви соціального самопочуття ВПО: інтеграція, часткова адаптація, дезінтеграція.

6. У дисертаційній роботі виконана процедура тріангуляції використаних методів авторських досліджень – напівструктурованого інтерв'ю, анкетного опитування, онлайн-анкетування та дискурс-аналізу текстів. На основі отриманих даних з'ясовано, що на локальному рівні ВПО поступово адаптуються, адже вони набули нових соціальних зв'язків, здобули нові знання та вміння, опанували місцеві суспільні норми і правила; дійшли до висновку, що господарями свого життя є вони самі та саме від них залежить їхня подальша доля. Практично кожний респондент зазначив, що особисті зв'язки сприяли їхньому працевлаштуванню та освоєнню на новому місці проживання. Тому, для ВПО характерна досить висока активність у здійсненні трудової діяльності та у провадженні громадського життя. Незважаючи на те, що ще не усі труднощі подолано, а сам побут на новому місці проживання ще недостатньо організований, ВПО й надалі є мобільними, продукують нові суспільні ідеї, долають стереотипи щодо самих себе та налагоджують своє життя. А з іншого боку, місцеве населення продовжує підтримувати їх та ставиться швидше позитивно, ніж негативно.

7. Щодо загальнонаціонального рівня, то соціальне самопочуття ВПО у 2016 р. та у 2019 р. знаходиться на середньому рівні. Чинники, що впливають на рівень

соціального самопочуття ВПО, є достатньо вагомими та схожими за своєю структурою. У 2016 р. для ВПО на території сучасної України характерна низхідно-висхідна модель соціального самопочуття, а у 2019 р. – стабільна. Щодо типу поведінки ВПО у вирішенні життєвих ситуацій, то у 2016 р. – це тимчасовий, адже вони вважали, що ситуація в країні найближчим часом вирішиться, і вони повернуться до місць свого проживання до переселення. У 2019 р. для ВПО характерні два два типи поведінки, а саме адаптанти та утриманці. Адаптанти змирилася, що повернення на території до моменту переселення, є неможливим – й надалі організовують та облаштовують свій побут на новому місці проживання. Проте, інша частка ВПО – утриманці – вважають, що у всьому винна влада, яка зобов'язана забезпечити їх усіма необхідними засобами для існування.

У подальшому напрямками наукових розвідок можуть стати дослідження щодо: функціонування ВПО як окремої соціальної групи; статусної ідентифікації та соціальної позиції в суспільній ієрархії до і після переміщення; особливостей впливу соціально-психологічних чинників на групову інтеграцію ВПО; впливу ціннісних систем суспільства на мобільний потенціал ВПО; типів мобільної поведінки, що свідчитиме про їхній адаптаційний потенціал та можливості виокремити подальші напрями соціальної мобільності в регіональному та загальнонаціональному вимірах тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бубняк С. М. Теоретична інтерпретація концепту «соціальне самопочуття» в соціогуманітарних науках. *Перспективи. Соціально-політичний журнал.* Одеса. 2015. 3(65). С. 35-39.
2. Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в Україні на прикладі м. Львова. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. №140 (12). 2016. С. 16-21.
3. Бубняк С. М., Коваліско Н. В. Внутрішньо переміщені особи в Україні: моніторинг результатів соціологічних досліджень 2014-2015 рр. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 1 (24). С. 38-46. (0.4 д. а.) (Особистий внесок автора: збір та опрацювання матеріалів за темою соціологічного дослідження, виділено основні мотиви переміщення ВПО, основні території переселення, проблемні життєві ситуації ВПО, що становить 0.3 д. а.).
4. Бубняк С. М. Зміст концепту «Соціальне самопочуття» в системі соціогуманітарних наук. *European political and law discourse.* Praha. Volume 4. Issue 5. 2017. P. 144-155.
5. Бубняк С. М. Концепт «Соціальне самопочуття» у соціологічному дискурсі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* Запоріжжя. 2017. Вип.76. С. 6-16.
6. Бубняк С. М. Методологічні основи вимірювання соціального самопочуття. *Slovak international scientific journal.* Bratislava, Slovakia. 2019. №29. Vol. 1. P. 33-41.
7. Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в контексті сучасних міграційних процесів в Україні. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. ТОМ 22. №11. 2019. С. 56-68.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бубняк С. М. Вихованці інтернатних установ у сучасному світі: цінності, життєві плани, самореалізація. *Соціологія у (пост) сучасності*: збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 23-24 квітня 2015 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 25-27.
2. Бубняк С. М. Прекаріат як зародження нового соціального класу в Україні. *Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну*: V Міжнародна науково-практична конференція з соціології (м. Київ, 26-27 листопада 2015 р.): матеріали конференції. НТУУ «КПІ». Київ, 2015. С. 133-135.
3. Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в сучасному українському суспільстві. *Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати*: Міжнародна науково-практична конференція (м. Братислава, Словаччина, 15-18 березня 2016 р.): матеріали конференції. К.: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2016. С. 39-40.
4. Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: сучасні реалії на прикладі м. Львова. *Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: прояви, контексти, можливості*: X Львівський соціологічний форум (м. Львів, 13 жовтня 2016 р.): збірник тез доповідей. ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2016. URL: zbirnyk–tez–X–lvivskoho–sotsiolohichnoho–forumu
5. Бубняк С. М. Специфіка соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Соціологія і сучасні соціальні трансформації*: Матеріали IX Всеукраїнської конференції з міжнародною участю студентів та молодих науковців (м. Київ, 24-25 листопада 2016 р.): збірних тез доповідей. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Логос, Київ, 2016. С. 34-38.
6. Бубняк С. М. Теоретична інтерпретація поняття «внутрішньо переміщена особа». *Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23-24 грудня 2016 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. С. 74-76.
7. Бубняк С. М. Переселенці з Сходу. *Актуальні суспільно-економічні проблеми українсько-польського транскордонного співробітництва*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Жешів (Польща), м. Львів (Україна), 15-17 листопада 2017 р. Жешів (Польща): Жешівський університет, 2017. С. 11-13.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Бубняк С. М. Специфіка навчально-виховного процесу загальноосвітніх установ інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць.* Київ. Вип.19-20. 2015. С. 91-102.

АНОТАЦІЯ

Бубняк С. М. **Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві. –** ***На правах рукопису.***

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020.

У дисертаційній роботі розкрито особливості аналізу та інтерпретації соціального самопочуття у соціогуманітарних науках. Охарактеризовано поняття «соціальне самопочуття ВПО» та запропоновано концептуальну схему вимірювання рівня соціального самопочуття ВПО і на загальнонаціональному рівні виокремлено основні чинники впливу на даний соціальний феномен. Розглянуто соціальне самопочуття ВПО з позицій положень депривaційного підходу та теорії ярликування. На основі вторинного аналізу загальнонаціональних досліджень виокремлено та охарактеризовано просторово-часовий вимір ВПО за період 2014-2019 рр. і окреслено тенденції й наслідки внутрішнього переміщення крізь призму вирішення низки проблемних життєвих ситуацій, в яких перебувають ВПО. На локальному рівні комплексно досліджено характер та особливості ставлення львів'ян до ВПО з Донбасу та АР Крим, з урахуванням їх проблемних життєвих ситуацій. Визначено методологічні підходи та методики вимірювання соціального самопочуття ВПО в емоційно-оцінному, депривaційному та просторово-часовому вимірах. Розглянуто контекст сучасних міграційних процесів та відмінності в тлумаченні понять «біженці», «переміщені особи», «ВПО» з урахуванням законодавчої бази щодо конструювання стратегій розв'язання проблем ВПО у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: самопочуття, внутрішньо переміщені особи; соціальне самопочуття ВПО, міграційні процеси, міграція.

АННОТАЦИЯ

Бубняк С. М. **Социальное самочувствие внутренне перемещенных лиц в современном украинском обществе. −** ***На правах рукописи.***

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 − специальные и отраслевые социологии. − Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2020.

В диссертационной работе раскрыты особенности анализа и интерпретации социального самочувствия в социогуманитарных науках. Определено понятие «социальное самочувствие ВПО» и предложена концептуальная схема измерения уровня социального самочувствия ВПО и на общенациональном уровне выделены основные факторы влияния на данный социальный феномен. Рассмотрены социальное самочувствие ВПО с позиций положений депривационного подхода и теории ярлыков. На основе вторичного анализа общенациональных исследований выделены и охарактеризованы пространственно-временное измерение ВПО в 2014-2019 гг. и обозначены тенденции и последствия внутреннего перемещения сквозь призму решения ряда проблемных жизненных ситуаций, в которых находятся ВПО. На локальном уровне комплексно исследован характер и особенности отношения львовян к ВПО из Донбасса и АР Крым, с учетом их проблемных жизненных ситуаций. Выделены методологические подходы и методики измерения социального самочувствия ВПО в эмоционально-оценочном, депривационного и пространственно-

временном измерениях. Выяснено контекст современных миграционных процессов и различия в толковании понятий «беженцы», «перемещенные лица», «ВПО» в рамках законодательной базы относительно конструирования стратегий решения проблем ВПО в современном украинском обществе.

Ключевые слова: самочувствие, внутренне перемещенные лица; социальное самочувствие ВПО, миграционные процессы, миграция.

SUMMARY

Bubniak S. M. **Social well–being of internally displaced persons in modern Ukrainian society. –** ***On the rights of manuscript.***

Thesis for a Candidate's degree in sociological sciences on a speciality 22.00.04 – special and branch sociologies. – Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2020.

The thesis presents a sociological conceptualization of the phenomenon "social well-being of internally displaced persons[2]" in the context of modern migration processes in Ukraine. The definitions of the basic concepts that make up this conceptualization and its theoretical propositions have been offered. The results of empirical research on the characteristics of social well-being of IDPs from Donbas and Crimea in the territory of modern Ukraine have been presented, and further directions of scientific examinations within the outlined topic have been suggested.

The first chapter "Theoretical and methodological bases of studying the concept of "social well-being"" reveals the peculiarities of the analysis and interpretation of social well-being in the social sciences, as a result the author's definition has been proposed; traditional and modern methods of measuring social well–being in the context of transformational changes of the present have been described and systematized, in particular the conceptual scheme of analysis and the main factors of influence on social well-being of internally displaced persons have been offered.

The second chapter "Internally displaced persons in modern Ukrainian society" reveals the peculiarities of the analysis and interpretation of migration in the social sciences and on this basis the problem of terminological nature between the following concepts of: refugees, displaced persons or internally displaced persons has been examined; the author's definition of "IDPs" has been formulated; actual applied researches concerning the influence of the current migration situation in the country on the social well-being of IDPs has been analyzed; the validity of the applied methods has been found as well as the author's technologies for conducting empirical research on the selected problem have been proposed.

The third chapter "Applied aspects of research on the social well-being of internally displaced persons in modern Ukrainian society" presents author's results of applied researches at both local and national levels.

The thesis outlines the results of the study of the characteristics of IDPs' social health in the context of contemporary migration processes in Ukraine. The research is based on the author's theoretical provisions on sociological theories, such as the theory of labeling (the emphasis was placed on how society responds to various deviations and how it affects their reproduction) and the deprivation approach (identifying indicators of deprivation and clarifying how they testify to the level and quality of IDPs' lives).

[2] Internally displaced persons – herein under

The results of the author's researches allow us to draw the following conclusions at both local and national levels. At the local level Lviv was selected in terms of accessibility of the sample population and the following components have been established: a place of residence and work before relocation, motives for moving to Lviv, employment and related difficulties, assistance from the community and state authorities, the attitude of Lviv population to IDPs from Donbas and Crimea in the territory of modern Ukraine. Thus, IDPs are gradually adapting in Lviv, personal connections facilitated their employment and development in the new place of residence. There is a high level of activity in carrying out work activities and in conducting public life. The local population supports and treats IDPs more positively than negatively.

At the national level the social well-being of IDPs from Donbas and Crimea in 2016 and 2019 is at an average level. Factors that affect the level of social well-being of IDPs are sufficiently significant and similar in structure. In 2016 IDPs in the territory of modern Ukraine a downward-rising model of social well-being was peculiar and in 2019 – a stable one. As for the type of IDPs' behaviour in the process of dealing with life situations, in 2016 it was temporary because people thought that the situation in the country would be solved soon and they would return to their place of residence before relocation. In 2019 IDPs are on the border between two types of behaviour, namely adapters and dependents. Some people have resigned themselves to the fact that come-back to the territory before the relocation is impossible. Therefore, they organize their own lives at a new place of residence. However, another part of IDPs (dependents) believes that Ukrainian authorities are to blame for everything, so it is obliged to provide them with all the necessary means of subsistence.

The findings and results obtained during the study have provided an opportunity to verify the underlying hypotheses, and their complex generalization provides options for making a number of proposals that have not only theoretical but also practical value.

The practical significance of the obtained results is that the theoretical propositions, conclusions and recommendations developed by the author and proposed in the thesis can be used for further theoretical and practical studies of the consequences of migration processes in Ukrainian society; conducting comprehensive studies of the manifestation of social well-being of different groups of adults; development and teaching of disciplines: "Sociology of Migration", "Methodology of Sociological Studies of Social Phenomena", as well as preparation of textbooks in these subjects; development of state and public social projects and programs, effective public policy, whose main task is to improve the quality of life of the population.

Key words: well-being, social well-being IDPs, migration processes, migration, IDPs.

Бубняк Соломія Михайлівна

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Відповідальний за випуск:
доктор соціологічних наук, професор
Коваліско Наталія Володимирівна

Підписано до друку 16.03.2020
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк на різографі. Зам. №06/03-1
Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим.

Видавництво «Галич-Прес»
Видавець ФОП Король І. В.
м. Львів, вул. Гнатюка, 17
Ел. пошта: lvivprint@ukr.net. Тел. 096-59-88-924
Свідоцтво ДК №5353 від 24.05.2017 р.